

УДК 34.01

DOI <https://doi.org/10.32782/npuuola.v32.2023.4>*О. Б. Бунчук, О. Д. Максимюк*

ОЗНАКИ, СУТНІСТЬ ТА ЗНАЧЕННЯ ПРИНЦИПУ НЕДИСКРИМІНАЦІЇ

Постановка проблеми. Події ХХ ст. спонукали людство до встановлення принципу недискримінації, адже агресія породжується на ґрунті нерівності між людьми. Принцип недискримінації є важливим принципом, оскільки у поєднанні із принципом рівності дозволяє закликати людей бути терпимими, поважати різноманітність людей, тих, хто якимось чином відрізняється від тебе самого. Наразі, людство не дійшло до свого ідеалу, дискримінація досі існує у світі. Тому, актуально та необхідно досліджувати принцип недискримінації для реалізації та практичного застосування його як на міжнародному, так і на національному рівнях.

Оцінка стану літератури. Питання принципу недискримінації прямо чи опосередковано розглядались у наукових дослідженнях О. Бачинської, Г. Бочевої, Д. Гудими, К. Дронової, С. Зайця, О. Копитникова, Л. Ковальчук, Л. Козуб, К. Левченко, Р. Мартиновського, С. Рабіновича, Т. Рябченко, О. Панкевича, І. Федоровича, Т. Фулей та інших.

Мета статті полягає у з'ясуванні правової природи, ознак та значення принципу недискримінації з використанням практики Європейського Суду з прав людини, визначенні поняття принципу недискримінації, його специфічних ознак та значення, аналізі форм дискримінації.

Виклад основного матеріалу. Принцип недискримінації сьогодні цілком справедливо вважається витребуваним, адже у світі мешкають люди з різними поглядами, політичним спрямуванням, ступенем освіти, фізичними можливостями тощо. Тобто, з усього багатомільярдного населення планети ми можемо виокремлювати людей за найрізноманітнішими ознаками, що вирізняють їх з-поміж інших. Саме такі відмінності між особами не можуть бути основою для їх дискримінації. Це все спонукає до того, щоб надати загальну характеристику принципу недискримінації, з'ясувати що саме розуміється під ним, які ознаки йому притаманні та його значення загалом.

Здійснюючи огляд поняття принципу недискримінації, звернемось до основних міжнародних актів, що закріплюють цей принцип. Так, у Загальній декларації прав людини у ст. 7 зазначено, що всі ми рівні перед законом і маємо право без будь-якої відмінності на рівний захист своїх прав

законом. При цьому, підкреслено, що всі особи мають право бути захищеними як від самої дискримінації, так і від підбурювання до неї з боку будь-якої іншої особи [1].

Міжнародний пакт про громадянські та політичні права врегульовує декілька аспектів, в яких виявляється принцип недискримінації. У ч. 2 ст. 20 Пакту врегульовано, що всі виступи на користь расової, релігійної чи національної ненависті, які при цьому є підбурюванням до вчинення дискримінації мають бути обов'язково забороненими законом. Стаття 24 Пакту стосується дітей і передбачає, що дитина має цілковите право без дискримінації на такі заходи захисту з боку сім'ї, суспільства та держави, які необхідні їй в певних конкретних обставинах. Статті 25 та 26 Пакту стосуються окремо як виборчих, політичних прав людей (без будь-якої дискримінації право кожного брати участь в управлінні державними справами, обирати та бути обраним на виборах, а також вступати на державну службу), так і загального права на захист від дискримінації і її заборони [2].

Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод теж закріплює принцип недискримінації. Він врегульований ст. 14, яка обумовлює заборону дискримінації. Передбачається, що користування правами та свободами, що визнані Конвенцією має забезпечуватись без дискримінації за будь-якою ознакою – статі, раси, кольору шкіри, мови, релігії, політичних чи інших переконань, національного або соціального походження, належності до нацменшин, майнового статусу, народження чи за іншою ознакою [3]. Це ж врегульовано Протоколом 12 до Конвенції про захист прав людини.

Як бачимо, вищезазначені міжнародні нормативно-правові акти принцип недискримінації розкривають через заборону дискримінації, передбачають право людей на захист від дискримінації. Крім того, у більшості таких нормативно-правових актів зазначаються конкретні ознаки, за якими може відбуватись дискримінація – раса, віросповідання, майновий стан, політичні чи інші погляди тощо.

Важливо розуміти, що захист від дискримінації став адекватною відповіддю на ті прояви дискримінації, які постійно переживали люди, окремі спільноти, національні меншини. Прикладом дискримінації, яка яскраво тоді існувала став антисемітизм. Саме з кінця XIX ст. у Російській імперії вчинялись погроми стосовно євреїв (тобто існувала дискримінація за релігійною та національною ознакою). Згодом, такі прояви були ще жорстокіші – така дискримінація у Європі привела до того, що нацистський режим вдався до Голокосту (систематичного, масового переслідування євреїв та ромів, а також їх знищення). Після Другої світової війни дискримінація не припинилась, що можна було побачити у показових судових процесах, насильницькому переселенні та конфіскації майна. Відтак, поняття принципу недискримінації фактично обумовлено історичними негативними подіями, до яких призвело існування дискримінації, де за основу покладено повагу до різномайття, людини, її прав та свобод, забезпечення рівності людей і не повторення трагічних подій, що існували в історії людства.

Звернемось також до доктрини. Науковці визначають принцип недискримінації як загально визнану норму міжнародного права, котра полягає у забороні розбіжності у правовому становищі осіб (коли особи неоднаково володіють правами і свободами), однак за умов, коли така дискримінація ґрунтується на природних або соціальних ознаках (раса, стать, релігія тощо) і порушує правову рівність, тобто гарантії існування рівної можливості здійснення однакового обсягу прав і свобод людини [4, с. 154]. Дуже часто принцип недискримінації розглядають також у його співвідношенні з іншим принципом – рівності. Можна зазначити, що наукове коло ще не має спільної точки у тому, як співвідносяться між собою ці два принципи, одні зазначають, що вони є тотожними, інші, що принципи абсолютно відмінні один від одного, а треті дотримуються думки, що принцип недискримінації взагалі похідний від принципу рівності. Це спонукає до розгляду поняття принципу недискримінації через таку призму.

Принцип недискримінації та принцип рівності хоч і взаємопов'язані між собою, однак їх зміст доволі різний, а тому не можна зводити їх до одного. Принцип рівності ґрунтується на створенні однакових умов для того, щоб кожна особа могла реалізувати належні їй права. В той час як принцип недискримінації має на увазі створення таких умов, за яких обмеження прав, свобод і обов'язків неприпустиме за соціальними чи природними ознаками. Такої ж думки О.М. Бачинська. Вчена зазначає, що саме існування принципу рівності зводиться до того, що абсолютно усі особи однаково володіють фундаментальними правами, тому що ці права пов'язані з ознаками людського роду. Відтак, люди є рівними у своїх правах (а не чисто формально, коли «пиріг повинен бути між усіма поділений порівну»). Саме за такого погляду, дещо зміщується акцент на принципі недискримінації, адже тепер він виглядає як заборона необґрунтованого відмінного ставлення (через встановлення відмінностей, обмежень та надання переваг) до людей, які знаходяться в однакових умовах і навпаки – заборона необґрунтованого однакового ставлення до людей, які перебувають в різних умовах [5, с. 167].

З'ясувавши що стоїть під поняттям принципу недискримінації, спробуємо окреслити ознаки, що йому притаманні, а саме:

- 1) це історично обумовлений принцип, який спрямований на шанобливе ставлення до людського різноманіття;
- 2) принцип є загально визнаною нормою;
- 3) його суть полягає у забороні дискримінації за будь-якою ознакою;
- 4) принцип передбачає захист особи як від самої дискримінації, так і від підбурювання до неї з боку будь-якого органу влади чи особи тощо.

Значення принципу недискримінації доволі обширне. У світі не так давно почали відзначати день «Нуль дискримінації», який власне і мав би нагадати людству про існування, утвердження цього принципу і його реальної дію. Головне значення принципу недискримінації – здійснити заклик суспільства до толерантності та терпимості до інших людей незалежно від раси, кольору шкіри, релігійних переконань, гендерної ідентичності, майнового становища тощо. Подолання дискримінації свідчатиме про наявні умови для розвитку демократії, самореалізації особистості, а в умовах

України ще й суттєве наближення до цінностей, що сповідує Європейське співтовариство [6].

На нашу думку, принцип недискримінації має одне з найблагородніших призначень – подолати дискримінацію як таку. Однак, поки що це не досяжна ціль, адже дискримінація досі часто зустрічається у багатьох сферах життєдіяльності людини. Тому, з огляду на сучасний стан речей значення принципу недискримінації полягає у зменшенні проявів дискримінації, спонуканні людей до проявлення толерантності та терпимості у всіх сферах та випадках, переорієнтування людства на повагу до інших. В цілому, це призведе до панування миру в нашому світі.

Кожного дня ми робимо вибір, однак, наш вибір інколи може впливати на інших. Тому, може мати місце дискримінація. Означимо, які саме форми або як їх ще називають «типи» дискримінації існують та наведемо приклади такої дискримінації. Форми відрізняються від видів дискримінації тим, що їх не так багато як останніх. Види дискримінації охоплюють всю повноту дискримінаційних проявів. В цілому, основні форми дискримінації складають пряма та непряма дискримінація. Розглянемо ці форми детальніше.

Пряма дискримінація має місце тоді, коли з однією особою/групою осіб поводяться гірше, ніж з іншою особою чи групою осіб в аналогічній ситуації. Здається, що пряма дискримінація не настільки поширена, але це лише на перший погляд. В Україні дуже часто можна зіштовхнутись із прямою дискримінацією у трудових відносинах. Наприклад, нерідко можна на дошках оголошень зустріти пропозицію від роботодавця, яка стосується посади секретаря керівника підприємства. Так, серед вимог, яким мають відповідати кандидати на посаду висувається вимога щодо статі кандидата (переважно жіночої статі). Отож, з цього впливає ситуація, коли чоловікам відмовляють у прийомі на роботу секретаря чисто через їх приналежність до чоловічої статі (пряма дискримінація за статевою ознакою).

Практика Європейського Суду з прав людини знає багато прикладів, де була констатована пряма дискримінація. Розглянемо декілька таких прикладів. 2007 року ЄСПЛ розглядав справу «Лучак проти Польщі» № 77782/01. Справа стосувалась французького фермера, якому було відмовлено у застосуванні щодо нього спеціалізованого режиму соціального забезпечення. Згаданий режим був своєрідною системою підтримки польських фермерів на випадок хвороби, виробничої травми чи інвалідності і був недоступний для громадян інших держав. Фермер вирішив оскаржити таку відмову і справа дійшла до ЄСПЛ. Суд погодився із аргументом заявника і порівняв його становище із становищем польських фермерів. Заявник, як впливало із матеріалів справи був постійним резидентом Польщі, робив регулярні внески до фонду соціального захисту, сплачував податки нарівні із громадянами Польщі, був учасником загальної програми соціального захисту тощо. Відповідач вказував, що таке різне ставлення обумовлювалось потребою захисту малорозвиненого та економічно уразливого агропромислового комплексу республіки Польща. Однак, держава-відповідач так і не надала докази, як саме відмова фермеру могла допомогти суспільним інтересам. Відтак, судом було констатовано, що законодавство

Польщі не відповідало ст. 14 Конвенції про захист прав людини, а у справі було допущено пряму дискримінацію за ознакою національної приналежності [7].

Цікавою також є справа «Азіз проти Кіпру». У справі заявник скаржився на те, що був фактично позбавлений права голосу. Все пояснюється тим, що заявник є вихідцем зі спільноти турків-кіпріотів. Законодавство Кіпру фактично передбачало, що турки-кіпріоти та греки-кіпріоти могли голосувати за представників їхніх етнічних спільнот на парламентських виборах. Однак, після того, як Туреччиною було окуповано Північний Кіпр, більшість турків покинуло Кіпр. Це призвело до того, що від турків-кіпріотів просто не було представників до парламенту у зв'язку з чим у етнічної спільноти де-факто право голосувати було відібрано. ЄСПЛ зазначив, що законодавство Кіпру тісно було пов'язано з етнічною спільнотою, але після зміни ситуації воно так і не було адаптованим, то етнічна спільнота турків-кіпріотів у порівнянні із іншими спільнотами була необгрунтовано обмежена у праві обирати кандидатів на парламентських виборах. Це вказувало на наявність прямої дискримінації на підставі етнічного походження [8].

Отже, пряма дискримінація має місце, коли: до певної особи або групи осіб ставляться гірше (у менш сприятливий спосіб); у порівнянні з тим, як ставляться або можуть ставитись до інших осіб в аналогічній ситуації; причиною подібного ставлення є наявність в особі чи групі осіб певних природних, соціальних чи інших ознак, які можна ідентифікувати (раса, колір шкіри, релігійні та інші переконання, майновий стан тощо).

Крім прямої дискримінації є ще й непрямая дискримінація. В цьому випадку існують формально нейтральні правові норми або критерії оцінки, вимоги тощо, але створюється ситуація, за якої для окремих осіб чи груп осіб за їхніми ознаками виникають менш сприятливі умови чи становище порівняно з іншими особами чи групами осіб. Слід погодитись із Т. Фулей, яка серед іншого зазначала, що непрямая дискримінація собою являє однакове відношення до людей, які перебувають у різних умовах, а тому різниця полягає саме у наслідках ставлення (відношення), які по-різному впливають на людей із різними ознаками [9, с. 22].

У практиці ЄСПЛ можна також знайти справи, які стосувались такої форми дискримінації. Показовою, на нашу думку, може бути справа «Д.Г. та інші проти Чеської Республіки». Суть справи стосувалась того, що у Чехії проводили тестування школярів-початківців для того, щоб з'ясувати рівень знань учнів та їх здібності. За результатами тестування мала б вирішуватись доля учнів. Ті, хто здавав тестування добре мали б продовжувати навчання у поточній школі, а ті, хто здасть його погано, мав бути направлений до спецшколи, яка навчала дітей із вадами розвитку та з проблемами у навчанні.

Тести були розроблені з розрахунку можливостей чеських дітей. Однак, їх проходили як діти чеської національності, так і діти ромської національності. Очікувано, що останні проходили таке тестування гірше. Відповідно до результатів тестувань до спецшкол були направлені від 50 до 90% дітей ромського походження. Судом було з'ясовано, що кількість дітей не

ромського походження, яка була направлена до спецшкіл за результатами тестування складала лише 1,8%. Урядом такі дані не були заперечені. І хоч Суд вказував на можливо неточні дані, однак дійшов висновку, що в цьому випадку йде мова про непропорційно великий відсоток направлень дітей ромського походження. Суд дійшов до висновку про існування непрямой дискримінації, адже нейтральне законодавство мало серйозний наслідок для дітей-ромів, аніж на дітей неромського походження, що призвело врешті-решт до великої кількості направлень дітей ромського походження до спецшкіл і мало на практиці переважання частки таких дітей у спеціалізованих школах [10].

Не менш цікавою є справа «Тлімменос проти Греції». Грецьке законодавство висувало до професії бухгалтера вимоги щодо наявності у особи таких якостей як надійність та чесність. У зв'язку з чим, законодавство забороняло особам, засудженим за вчинення злочину отримати кваліфікацію бухгалтера. Доказом відсутності потрібних якостей мав слугувати вирок. Заявник був членом свідків Іегови і був засуджений за відмову носити уніформу під час проходження служби в армії. ЄСПЛ зробив висновок, що якщо злочин не пов'язаний із браком надійності та чесності, то немає жодних підстав не допускати осіб до отримання необхідної кваліфікації. Відтак, судом було констатовано наявність непрямой дискримінації, адже за наявних нейтральних норм, особа обмежувалась у праві отримати кваліфікацію без належних на те підстав [11].

Таким чином, непряма дискримінація виражається в наступних елементах: 1. Існує формально нейтральне правило або критерій чи відповідна практика. 2. Таке правило значно більше або гірше впливає на окремих осіб чи групу осіб із певною ознакою. 3. Вплив більший, ніж на інших осіб в аналогічній ситуації.

Висновки. Отже, принцип недискримінації як загальновизнана норма міжнародного права, полягає у забороні розбіжності у правовому становищі осіб (коли особи неоднаково володіють правами і свободами), однак за умов, коли така дискримінація ґрунтується на природних або соціальних ознаках (раса, стать, релігія тощо) і порушує правову рівність, тобто гарантії існування рівної можливості здійснення однакового обсягу прав і свобод людини.

Принцип недискримінації має специфічні ознаки: 1) історично обумовлений та спрямований на шанобливе ставлення до людського різноманіття; 2) є загальновизнаною нормою; 3) його суть полягає у забороні дискримінації за будь-якою ознакою; 4) передбачає захист особи як від самої дискримінації, так і від підбурювання до неї з боку будь-якого органу влади чи особи. Значення принципу дискримінації полягає у зменшенні проявів дискримінації, спонуканні людей до проявлення толерантності та терпимості у всіх сферах та випадках, переорієнтування людства на повагу до інших, а відтак і встановлення загального миру.

Література

1. Загальна декларація прав людини : Декларація Орг. Об'єдн. Націй від 10.12.1948 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_015

2. Міжнародний пакт про громадянські і політичні права : Пакт Орг. Об'єдн. Націй від 16.12.1966 р. : станом на 19 жовт. 1973 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_043
3. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод : Конвенція Ради Європи від 04.11.1950 р. : станом на 2 жовт. 2013 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004
4. Калмикова О. Правова природа принципу недискримінації особистості. Право та інновації. 2015. 4 (12). С. 154.
5. Бачинська О.-М. Співвідношення принципів недискримінації та рівності у праві. Теорія держави і права. 2017. № 9. С. 167.
6. Подолання дискримінації – шлях до європейських цінностей – Ombudsman. Уповноважений Верховної Ради України з прав людини. URL: <https://www.ombudsman.gov.ua/ua/all-news/pr/podolannya-diskriminatsii-shlyah-do-yevropejskix-tsinnostej/>
7. Рішення Європейського суду з прав людини. Справа «Лучак проти Польщі». Заява № 77782/01. Страсбург 27.11.2007 р. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/rus?i=001-83464>
8. Рішення Європейського суду з прав людини. Справа «Азіз проти Кіпру». Заява № 69949/01. Страсбург 22.06.2004 р. URL: <https://gm.coe.int/15-case-of-aziz-v-cyprus-ukrainian-translation-/16806b5960>
9. Фулей Т., Федорович І. Порадник із запобігання та протидії дискримінації. К. : ПП Вид-во «ФЕНІКС», 2017. С. 22.
10. Рішення Європейського суду з прав людини. Справа «D.H. and Others v. the Czech Republic». Заява № 57325/00. Страсбург 13.11.2007 р. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/fre?i=002-2439>
11. Рішення Європейського суду з прав людини. Справа «Thlimmenos v. Greece». Заява № 34369/97. Страсбург 6.04.2000 р. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-58561>

Анотація

Бунчук О. Б., Максимюк О. Д. Ознаки, сутність та значення принципу недискримінації. – Стаття.

У статті досліджено правову природу, ознаки та значення принципу недискримінації з використанням практики Європейського Суду з прав людини, визначено поняття принципу недискримінації, його специфічні ознаки та значення, проаналізовано форми дискримінації.

Принцип недискримінації як загальновизнана норма міжнародного права, полягає у забороні розбіжності у правовому становищі осіб (коли особи неоднаково володіють правами і свободами), однак за умов, коли така дискримінація ґрунтується на природних або соціальних ознаках (раса, стать, релігія тощо) і порушує правову рівність, тобто гарантії існування рівної можливості здійснення однакового обсягу прав і свобод людини.

Принцип недискримінації має специфічні ознаки: 1) історично обумовлений та спрямований на шанобливе ставлення до людського різноманіття; 2) є загальновизнаною нормою; 3) його суть полягає у забороні дискримінації за будь-якою ознакою; 4) передбачає захист особи як від самої дискримінації, так і від підбурювання до неї з боку будь-якого органу влади чи особи.

Значення принципу дискримінації полягає у зменшенні проявів дискримінації, спонуканні людей до проявлення толерантності та терпимості у всіх сферах та випадках, переорієнтування людства на повагу до інших, а відтак і встановлення загального миру. Формами дискримінації є пряма та непряма дискримінація. Пряма дискримінація має місце, коли до певної особи або групи осіб ставляться гірше (у менш сприятливий спосіб); у порівнянні з тим, як ставляться або можуть ставитись до інших осіб в аналогічній ситуації; причиною подібного ставлення є наявність в особи чи групи осіб певних природних, соціальних чи інших ознак, які можна ідентифікувати (раса, колір шкіри, релігійні та інші переконання, майновий стан тощо). Непряма дискримінація виражається в тому, що існує формально нейтральне правило або критерій чи відповідна практика, але воно значно більше або гірше впливає на окремих осіб чи групу осіб із певною ознакою і вплив більший, ніж на інших осіб в аналогічній ситуації.

Ключові слова: Європейський суд з прав людини, Конвенція про захист прав та основоположних свобод, юрисдикція, права людини, правосуддя, захист прав.

Summary

Bunchuk O. B. Maximyuk O. D. Signs, essence and significance of the principle of non-discrimination. – Article.

The article examines the legal nature, signs and meaning of the principle of non-discrimination using the practice of the European Court of Human Rights, defines the concept of the principle of non-discrimination, its specific signs and meaning, and analyzes the forms of discrimination.

Events of the 20th century encouraged humanity to establish the principle of non-discrimination, because aggression is generated on the basis of inequality between people. The principle of non-discrimination is an important principle because, in combination with the principle of equality, it allows you to call on people to be tolerant, to respect the diversity of people, those who are somehow different from yourself. Currently, humanity has not reached its ideal, discrimination still exists in the world. Therefore, it is relevant and necessary to study the principle of non-discrimination for its implementation and practical application both at the international and national levels.

The principle of non-discrimination is quite rightly considered to be in demand today, because people with different views, political orientation, level of education, physical capabilities, etc. live in the world. That is, from the entire multibillion-dollar population of the planet, we can single out people according to a wide variety of characteristics that distinguish them from others. Such differences between individuals cannot be the basis for their discrimination. All this prompts us to give a general description of the principle of non-discrimination, to find out what exactly is meant by it, what features are inherent in it and its meaning in general. The importance of the principle of discrimination is to reduce the manifestations of discrimination, encourage people to show tolerance and tolerance in all areas and cases, reorient humanity to respect others, and thus establish general peace.

Key words: the European Court of Human Rights, Convention for the protection of the human rights and Fundamental Freedom, human rights, jurisdiction, justice.